

Academische vrijheid als kernwaarde en praktijk in het hoger onderwijs

Position paper t.b.v. rondetafelgesprek met vaste commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van de Tweede Kamer over 'Academische Vrijheid' (22-05-2025). Dr. Brenda Mathijssen, Rijksuniversiteit Groningen, brenda.mathijssen@rug.nl

Academische vrijheid is een fundament van de universiteit. In het debat ligt de nadruk meestal op de vrijheid van onderzoek, terwijl het onderwijs onderbelicht blijft. Het onderwijs is bij uitstek de oefenruimte voor academische vrijheid. De collegezaal is de plaats voor kritisch denken, debat, botsing van perspectieven en intellectuele verdieping. In dit *position paper* pleit ik voor versterking van academische vrijheid als kernpraktijk in het hoger onderwijs. Academische vrijheid moet begrepen worden als een competentie die actief ontwikkeld moet worden. Het gaat niet alleen om denken, maar juist om doen. Dus niet alleen: wat is academische vrijheid, maar: hoe doe je academische vrijheid.

Van denken naar doen: academische vrijheid als praktijk

De ruimte om in het onderwijs uiteenlopende onderwerpen en perspectieven te verkennen staat onder druk. Gevoelige thema's worden vermeden of versimpeld, uit angst voor ongemak, polarisatie, reputatieschade of conflict. Studenten en docenten voelen zich niet altijd vrij om afwijkende meningen te uiten. Deze tendens raakt het hart van de academische vorming.

Het hoger onderwijs biedt bij uitstek de mogelijkheid om kennis in haar volle complexiteit te benaderen – niet als een simpel 'ja of nee', 'goed of fout'. Vrijheid van meningsuiting en wetenschappelijke integriteit zijn hierin onlosmakelijk met elkaar verbonden: het vrije debat moet gewaarborgd blijven. In plaats van onderwerpen te ontwijken, zouden studenten en docenten moeten leren hoe je het constructief oneens kunt zijn – met argumenten, kritisch denken, luisteren en bevragen. Daarbij gelden omgangsvormen van respect en fatsoen. De verantwoordelijkheid voor zo'n open en veilige leeromgeving ligt bij universiteiten, docenten én studenten.

Zo'n omgeving ontstaat niet vanzelf. Ten eerste ontbreekt het vaak aan structurele aandacht voor het *doen* van academische vrijheid in de collegezaal. Met grote studentenaantallen is debatteren bovendien nauwelijks mogelijk. Bezuinigingen en het financieringsmodel zetten juist het kleinschalige, interactieve onderwijs onder druk – precies het type onderwijs waarin academische vrijheid geoefend kan worden.

Ten tweede vraagt een open academische cultuur om een onderwijsomgeving waarin nieuwsgierigheid leidend is, waarin je fouten mag maken, 'domme vragen' kunt stellen, en waarin controverse uitspraken bespreekbaar zijn, zonder angst voor directe veroordeling. Een veilige ruimte is geen conflictvrije zone, maar een plek waar meningsverschillen productief worden gemaakt.

Ten derde vereist dit specifieke vaardigheden van docenten. Zij zijn uitstekend geschoold in hun vakgebied en beschikken over goede didactische kwalificaties, zoals de Basiskwalificatie Onderwijs. Toch ontbreekt daarbinnen structurele aandacht voor academische vrijheid, evenals training in gespreksvoering over gevoelige of politiek beladen onderwerpen. Docentenopleidingen moeten docenten toerusten om zich te bewegen in een wereld waarin verschil van inzicht de norm is, niet de uitzondering.

Academische vrijheid is meer dan vrijheid van meningsuiting

Vrijheid van meningsuiting is een basisrecht voor iedereen (Grondwet art.7; EVRM art.11). Het betekent dat je ideeën mag uiten en ontvangen zonder dat de overheid ingrijpt. Dit vormt een pijler van de democratische rechtsstaat. Maar er zijn grenzen, zoals het oproepen tot haat of geweld (SR art. 131, 132, 137d).

Academische vrijheid lijkt hierop, maar is specifiek. Het geldt voor wetenschappers, docenten en studenten in het hoger onderwijs. Het beschermt hun vrijheid om les te geven, onderzoek te doen, resultaten te delen en kritisch te zijn, ook op hun eigen instelling (UNESCO 1997 art. 27; KNAW 2021; WHW art. 1.6.; HGEU art 13). Dit moet kunnen zonder politieke of commerciële druk.

Het grote verschil: vrijheid van meningsuiting stelt geen eisen aan de onderbouwing van wat je zegt. Academische vrijheid wel. Die is gebonden aan wetenschappelijke regels, controle door collega's en betrouwbaarheid (Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018). Het doel is de waarheid vinden met feiten en argumenten. Zo helpt academische vrijheid bij een goed publiek debat en gaat versimpeling en desinformatie tegen. Daarom is het onmisbaar voor wetenschap en democratie.

Bevorder competentieontwikkeling op het gebied van academische vrijheid

Ik vraag de landelijke politiek om universiteiten ruimte te geven om academische vrijheid in het onderwijs niet slechts als abstract ideaal te onderschrijven, maar als concreet leerdoel en onderwijsvraagstuk te erkennen. Academische vrijheid draagt bij aan het bevorderen van actief burgerschap, weerbaarheid, kritisch en onafhankelijk denken en ondernemerschap bij studenten.

Dit vereist actieve ondersteuning van een onderwijscultuur waarin het vrije gesprek gevoerd kan worden, samen met en onder begeleiding van bekwame docenten. Dit vraagt voor een belangrijk deel om intensief en interactief onderwijs, dat juist in deze tijden van bezuinigen onder druk staat. Juist hier moeten middelen voor vrijgemaakt worden. Zorg voor voldoende regelruimte voor instellingen in lijn met de beleidsbrief van de minister en zorg voor voldoende middelen om onderwijsvormen aan te kunnen bieden die de ontwikkeling van academische vrijheid als competentie mogelijk maken. Vervolgens is het aan de universiteiten om die middelen op passende wijze in te zetten, in onderling overleg, en in samenspraak met de medezeggenschap. Ik doe hier drie suggesties, waar we per direct mee kunnen beginnen.

Ondersteun universiteiten door hen voldoende financiële middelen en autonomie te geven om:

1. **Academische vrijheid te cultiveren in curricula.** Faciliteer instellingen om academische vrijheid niet alleen te bespreken in curricula, maar ook actief te beoefenen. Veranker dit bijvoorbeeld in het vaardighedenonderwijs. Laat studenten oefenen met gesprekken over complexe thema's in hun vakgebied – zoals samenwerking met de fossiele industrie, medisch-ethische dilemma's, gender, klimaatvraagstukken of het conflict Israël-Gaza. Richt je expliciet op het ontwikkelen van vaardigheden zoals luisteren, omgaan met uiteenlopende perspectieven, kritisch denken en onderbouwd debatteren.
2. **Te investeren in docentprofessionalisering op het gebied van academische vrijheid.** Zorg voor docententraining in gespreksvoering over gevoelige, controversiële of politiek beladen thema's, om zowel zwijgen als verharding te voorkomen. Het is geen vanzelfsprekendheid dat docenten hierin bekwam zijn. Geef hen ruimte om – met behoud van hun vakinhoudelijke autoriteit en pedagogische stijl – een open debatacultuur te stimuleren. Voorkom dat academische vrijheid een opgelegde norm of onvrij keurslijf wordt. Betrek ook studenten actief bij de ontwikkeling van deze programma's.
3. **Te investeren in een landelijke Toolkit Academische Vrijheid.** Ontwikkel een breed inzetbare *toolkit* – door én voor docenten en studenten – om academische vrijheid concreet vorm te geven in het onderwijs. Koppel deze aan vakinhoudelijke casuïstiek. Denk aan werkvormen die reflectie, debat en handelingsvaardigheden bevorderen. Verzamel en verspreid inspirerende praktijkvoorbeelden uit het hoger en voortgezet onderwijs, zodat universiteiten, faculteiten en opleidingen van elkaar leren en samen een open academische cultuur versterken.

Conclusie

De universiteit is een vrijplaats voor kritisch denken en het constructieve botsen van ideeën. Daaruit ontstaan inzichten en innovaties die bijdragen aan de ontwikkeling en verrijking van onze samenleving en aan de innovatiekracht van onze kenniseconomie. Academische vrijheid is daarbij niet alleen een beginsel om te beschermen, maar ook een competentie die actief ontwikkeld moet worden en een plek moet krijgen in het hoger onderwijs. Alleen zo blijven universiteiten plekken waar het vrije, betekenisvolle gesprek kan bloeien en waar kennis bijdraagt aan samenleving en democratie.

Ik vraag de landelijke politiek om deze verantwoordelijkheid serieus te nemen. Zorg voor autonome ruimte en middelen, bijvoorbeeld door een capaciteitsbekostiging zonder doelsubsidies, die universiteiten nodig hebben om academische vrijheid duurzaam te verankeren in hun onderwijspraktijk.